

תקציר לתקשורת – דוח מצב זכויות האדם 2012

חופש הביטוי

סוף עידן המחאות הספונטניות: בשתי הערים המרכזיות בישראל, תל אביב וירושלים, נקבעו השנה נהלים חדשים המגבילים באופן משמעותי את חופש המחאה, באמצעות הדרישה להשיג אישורים מראש עבור הצבת אוהלים ועבור פעילויות נוספות לביטוי או מחאה במרחב הציבורי. אותם נהלים כוללים גם הפקדת סכומי כסף נכבדים. בתנאים אלה, הזכות להפגין הופכת לפרובילגיה השמורה לציבור מצומצם של אנשים שיש להם פנאי, יכולת ומשאבים להתמודד עם הבירוקרטיה העירונית. בתל אביב, פעלה העירייה באופן בלתי שוויוני מול פעילים בעלי אג'נדות שונות; בירושלים, פונה מאהל מחאה של פעילים חברתיים, תוך שציוד אישי שלהם הוחרם. האגודה לזכויות האזרח עתרה לבית המשפט בעניין זה; כיום, העניין תלוי ועומד בפני ערכאת הערעור.

המשטרה מקשה על ארגון הפגנות: לראשונה השנה, מפגינים זומנו לשיחות תשאול בלתי חוקיות במשטרה, בהן נחקרו על תכניותיהם למחאות בעתיד ואפילו על תוכן השלטים שבכוונתם להניף. פעמים רבות, המשטרה מציבה למארגני הפגנות דרישות לא חוקיות ולא סבירות דוגמת קבלת אישור מהעירייה, הטלת אחריות פלילית להפרות חוק באירוע על מארגני ההפגנות, סיוע באבטחת ההפגנות או דרישות הנוגעות לתוכן השילוט בהפגנות.

המשטרה פוגעת בחופש הביטוי תוך כדי הפגנות: השנה, לראשונה, נתקלו מפגינים ישראלים ברכב ה"רקון" ששימש את המשטרה לצילום מפגינים. אף שפקודות המשטרה מחייבות שוטרים לענווד תגי שם, גם השנה דווח על שוטרים שסירבו להזדהות במהלך הפגנות, ויותר מכך – התרבו הדיווחים על שימוש בשוטרים סמויים בהפגנות. השנה הגיעו גם דיווחים רבים על שוטרים שפיזרו הפגנות ועצרו מפגינים ללא עילה חוקית, וכן על אלימות קשה ולכאורה בלתי מוצדקת נגד מפגינים, ובכלל זה שימוש בדוקרנים ובאקדחי הים (טייזר).

יחסה של המשטרה להפגנות ולמפגינים השנה התאפיין בהיעדר עקביות. לצד האלימות הקשה והפרת החוק בחלק מהאירועים, הצהיר המפכ"ל על מחויבות המשטרה למימוש חופש הביטוי; בעקבות הביקורת הרבה על התנהלות המשטרה בהפגנות המחאה החברתית בתחילת הקיץ, בהפגנות מאוחרות יותר, הופעלה מדיניות מאופקת והשוטרים גילו סובלנות יתרה כלפי מפגינים, אפילו כשאלו הפגינו ללא רישיון או חרגו מתנאי הרישיון שניתנו להם.

פליטים ומבקשי מקלט: הסתה במקום פיתרונות

שנת שיא בהסתה ובאלימות: השנה, נזרקו בקבוקי תבערה על בתים ועל גן ילדים של מבקשי מקלט, דירות בירושלים הוצתו, שלושה מבקשי מקלט בתל אביב נדקרו והפגנה נגדם הפכה למפגן אלימות שכלל ניתוח שמשות, תקיפה וביזה. אישי ציבור ובכירים בממשלה שבו והכריזו כי מבקשי המקלט הם פושעים, מפיצי מחלות, איום דמוגרפי ואיום ביטחוני. אחת מנקודות השיא של הפארכה היו הודעותיו השקריות של שר הפנים אלי ישי, בדבר כוונתו להביא למעצר מבקשי מקלט מסודן. ההודעות עוררו בהלה בקהילה, ונדרשה עתירה על מנת שהפרקליטות תודיע כי בניגוד להצהרות, לא מתוכננים מעצרים שכאלה.

אין חולק על כך שהצטופפות מבקשי המקלט בשכונות ובערים שתושביהן ממילא סובלים מהזנחה, מוסיפה על המצוקה ומעוררת תסיסה, אולם בנסיבות בהן לא ניתן לגרש את מבקשי המקלט בשל הסכנה המאיימת עליהם במדינותיהם, פועלות הכנסת והממשלה להצרת צעדיהם ולדחיקתם אל המצוקה, העוני והפשע, במקום להתיר להם לעבוד באופן חוקי. להסתה נגד מבקשים המקלט נוספו השנה שורה של הצעות חוק דרקוניות:

חוק ההסתננות נכנס לתוקף: השנה הוחל ביישום של החוק קובע כי מבקשי מקלט שנכנסו לישראל דרך מצרים יוכלו להיכלא ללא משפט במשך שלוש שנים, ובמקרים מסוימים אף ללא הגבלת זמן. החוק מאפשר מעצר ממושך ללא משפט של מבוגרים וילדים שאין כל אפשרות לגרשם, הוא אינו

מבחין בין פליטים, מבקשי מקלט ומהגרי עבודה. עתירה שהוגשה לבג"ץ נגד החוק, תלויה ועומדת. ביוני 2012 החלה המדינה לאכוף את חוק ההסתננות ולעצור את כל מבקשי המקלט החוצים את גבול מצרים, בהם נשים, גברים, ילדים, פליטים וקרובות אונס ועיוניים. נכון לתחילת אוקטובר 2012, הוחזקו במחנות הכליאה כ- 2000 נשים, גברים וילדים, והיד עוד נטויה.

מעצר עולם לחשודים מכל סוג: חוק ההסתננות מאפשר מעצר מינהלי ללא הגבלת זמן של "מסתננים" שנעצרו בחשד לכל עבירה שהיא, ולא נמצאו נגדם די ראיות לצורך העמדה לדין. כך, מבקשי מקלט אריתראים וסודנים, אשר יושבים בישראל ברישיון, נעצרו בשבועות האחרונים בעוון חשדות שלא הוכחו לבעירות כמו גניבת טלפון סלולרי. המעצר הנצחי שולל את חירותם של מבקשי המקלט ואת זכותם להליך פלילי הוגן.

איסור על מבקשי מקלט להוציא כסף ורכוש לחו"ל: הצעת חוק מהשנה האחרונה קובעת עונשים חמורים על מבקשי מקלט שיבקשו להעביר כספים ורכוש לחו"ל, ומגבילה מאד את גובה הסכומים שיותר להם לקחת עמם גם לאחר שיעזבו. ההצעה עברה בקריאה ראשונה ביולי 2012. החוק עלול לעודד התפתחות שוק שחור עברייני של העברות כספים.

הצעות חוק: איסור על העסקת מבקשי מקלט: השנה הונחו ועברו בקריאה טרומית שתי הצעות חוק המבקשות לקבוע העסקת מבקשי מקלט כעבירה פלילית. הצעות אלו עלולות לדחוף את מבקשי המקלט עוד יותר אל סף רעב ופשיעה, ולהגביר את הניצול והעושה שלהם על ידי מעסיקיהם. בנוסף, הן עלולות לפגוע בכל בעלי החזות האפריקאית, ובכלל זה אזרחים ותושבים.

תזכיר חוק: הרחבת סמכויות פקחי רשות האוכלוסין וההגירה וקציני ביקורת הגבולות: יוזמת חקיקה ממשלתית מבקשת לתת לפקחי משרד הפנים ולקציני ביקורת הגבולות סמכות להפעיל כוח נגד עצורים, לקבוע עילות מעצר מלבד אלו המופיעות בחוק ולמנוע גישה לערכאות בישראל ממי שכניסתו סורבה. תזכיר החוק מקנה סמכויות שיטור למי שלא הוכשרו או הוסמכו כשוטרים, ומפר את הזכות להליך הוגן.

סירוב שיטתי להכיר בקיומם של פליטים: בשנתיים האחרונות החל משרד הפנים לבדוק בעצמו בקשות למקלט, עניין שעד כה טופל על ידי נציבות האו"ם לפליטים. בדו"ח שפורסם השנה נחשף כי הטיפול של משרד הפנים בבקשות מקלט אינו עומד בסטנדרטים הבינלאומיים, והוא פועל במתכונת הכוללת פגיעה בזכות הטיעון של מבקשי המקלט, יחס בלתי הוגן במהלך הראיונות, ומחקר מגמתי על מדינות מוצאם. בהתאם, בשנתיים בהן מטפל משרד הפנים בבקשות מקלט, מבין כ- 8000 בקשות, אדם אחד בלבד הוכר כפליט, שיעור מזערי בהשוואה למקובל במדינות המערב. באוקטובר 2012 הביעה נציבות האו"ם לפליטים דאגה בנוגע ליכולות משרד הפנים לטפל בבקשות המקלט.

גירוש מבקשי המקלט מדרום סודן: השנה גורשו מאות מבקשי מקלט מדרום סודן, לאחר ההכרזה על הקמת מדינת דרום סודן וביטול ההגנה הקבוצתית שחלה עליהם. עתירה שהגישו ארגוני זכויות האדם נגד הגירוש, בה נטען כי עדיין נשקפת להם סכנה, נדחתה על ידי בית המשפט ביוני 2012. בשעות שלאחר מכן החלו פקחי משרד הפנים במעצרים לקראת גירוש. אל "מוקד סיוע לעובדים זרים" הגיעו דיווחים על מעצרים שכללו הקצאת עשר דקות לאריזת הרכוש ועל כבילת רגליים באזיקים, בכלל זה של נשים וילדים. לאחר הגירוש התברר כי חלק ניכר ממטענם של המגורשים, ובכלל זה תרופות, נותר בנתב"ג. כמה ממבקשי המקלט שגורשו, מבוגרים וילדים, מתו ממלריה.

תנאי כליאה קשים: ב- 2008, בעתירת ארגוני זכויות אדם נגד החזקת ילדים באוהלים במתקן סהרונים, טענו הרשויות כי תנאי הכליאה הללו הם זמניים. בארבע השנים שחלפו מאז, הפך השימוש באוהלים להסדר של קבע עבור רבים ממבקשי המקלט. מאז הגשת העתירה, מונע שב"ס מנציגי ארגוני זכויות האדם גישה לאגפי "סהרונים" וכיום קשה לארגונים להשיג מידע על הנעשה בהם, להגיש סיוע לפליטים, לשוחח עמם על מצבם או לאתר קרובות סחר, עיוניים ואונס. אלפי מבקשי המקלט, בהם תינוקות בני יומם, מוחזקים בצפיפות רבה, רבים מהם באוהלים, חשופים לקור מצמית בחורף ולחום נורא בקיץ, ללא חינוך ראוי, ללא סעד נפשי או סוציאלי, וללא שירותי בריאות מספקים.

הרחבת מתקני הכליאה: הממשלה ממשיכה בהכנות להרחבת מתקני הכליאה לפליטים בנגב, שצפויים להפוך למתחם הגדול בעולם לכליאת מהגרים. השנה, אישרה המועצה הארצית לתכנון ובנייה להנמיך עוד יותר את הסטנדרטים הנמוכים ממילא שנקבעו בתכנית המקורית ולהמיר מבנים באוהלים, ולהתחיל לאכלס את המתקנים עוד לפני שסופקו בהם כל השירותים החיוניים. התוצאה:

כליאה של אלפי מבקשי מקלט וילדיהם בתנאים קיצוניים וגרועים אף מאלה שנהוגים כיום בכלא "סהרונים" ובכלא "קציעות".

לא מכניסים מבקשי מקלט על הגבול: באוגוסט 2012 נחשף כי צה"ל פועל בתוך סיני למעצר מבקשי מקלט והחזרתם לידי שוטרים מצריים. בפעולות אלו יש משום הפרת עיקרון אי ההחזרה – האיסור להחזיר בכפייה אדם למקום שבו יימצא בסכנה. בספטמבר 2012 סירבה ישראל להכניס לשטחה 21 מבקשי מקלט שחיכו בצמוד לגדר. דווח כי החיילים קיבלו הוראה "לתת להם כמה שפחות מים". משלחת של פעילי זכויות אדם שביקשה להעביר להם ציוד נחסמה בדרכה. שתי נשים ונער הונסו לישראל (ונכלאו מיד). האחרים שולחו בחזרה למצרים. דווח כי בשעה שהוחזרו, צעקו כי הם מעדיפים להיהרג ובלבד שלא יועברו לידי המצרים. בשבועות שלאחר מכן, דווח על מקרים דומים נוספים. אף כי לישראל יש זכות לבנות גדר, הרי שאין בכך כדי לפטור אותה מחובותיה. כשמבקשי מקלט מתדפקים על הגדר, יש לברר שלא נשקפת סכנה לחייהם ובמידה שכן, לאפשר להם להיכנס.

הפרטה: איפה הגבול?

גם השנה, הלכה והתגברה המגמה של העברת סמכויות שיטור לגורמים שאינם המשטרה – מאבטחים, פקחי עירייה או מתנדבים. התופעה מגוונת, אולם מהותה היא פתרון זול למצוקת כוח האדם של המשטרה באמצעות העברת סמכויות שיטור לידי עובדים שלא הוכשרו לכך, המועסקים לעתים בתנאים פוגעניים. גבול נוסף נחצה בהצעת חוק בוררות חובה המהווה צעד בדרך להפרטת בית המשפט.

סמכויות שיטור למאבטחים: בשנים האחרונות הפכו מאבטחים פרטיים לחלק בלתי נפרד מהנוף, כאשר מספרם וגם היקף פעילותם הולכים וגדלים. החוק מקנה כיום למאבטחים סמכויות רחבות, אולם עד כה, נשמר העיקרון לפיו למשטרה יש בלעדיות בפעולות אכיפה הכרוכות בהפעלת שיקול דעת משמעותי. מאז 2010 דנה הכנסת באריכות בהצעת חוק המבקשת להסמיך מאבטחים להפעיל כוח בנסיבות מסוימות אלא שבמקביל לדיון המעמיק, רק לאחרונה עבר בכנסת תיקון לחוק אחר, המקנה למאבטחים סמכויות אלה במקומות המספקים שירותי רווחה.

הרחבת פילוט השיטור עירוני: כבר שני עשורים פועלים בעשרות רשויות מקומיות מודלים שונים ומגוונים של שיטור עירוני, בהשתתפות פקחי עירייה, מאבטחים או מתנדבים, פעמים רבות במימון אגרת שמירה חודשית מכספי התושבים. אף כי לגורמים אלו אין סמכויות שיטור חוקיות, בפועל, הם עוסקים בפעולות שיטור לכל דבר, ובכלל זה עיכוב, חיפוש, דרישת הזדהות ואף מעצרים. תכנית "פילוט" של שנתיים ב-13 רשויות מקומיות, הסדירה באופן חוקי את פעילות השיטור העירוני. השנה, אף שהפילוט טרם הושלם, אושרה כבר הרחבתו לארבע ערים נוספות.

הפרטת השיפוט בהצעת חוק בוררות חובה: השנה דנה הכנסת בהצעת החוק מ-2011 המאפשרת לבתי המשפט לחייב את המתדיינים בתיקים אזרחיים, לפנות להליך בוררות בפני עורך דין פרטי במקום שיפוט בבית משפט. במקום המיונים הקפדניים שעוברים שופטים, תנאי הסף העיקרי לכהונה כבורר הוא ותק של שבע שנות עריכת דין. למנגנון זה אין אח ורע בעולם, ויתרונו העיקרי הוא החיסכון הכספי: במקום לתקן את מערכת המשפט כך שתמוודד בהצלחה עם העומס, מפריטים אותה.

פגיעה בזכות הגישה לערכאות: הטלת תשלום הוצאות על עותרים ציבוריים

מגמה חדשה מהשנה האחרונה מגבילה ומקשה על עותרים הפונים לבית המשפט בשם האינטרס הציבורי. עותר ציבורי משמש במקרים רבים פה לאוכלוסיות שקולן אינו נשמע. השנה, החל בית המשפט העליון לחייב עותרים ציבוריים בתשלום הוצאות משפט בעתירות שנדחו. כך היה בעתירה של האגודה לזכויות האזרח נגד קיום שר"פ בבית חולים ציבורי, בעתירת אזרח פרטי בדרישה ליישם במלואן את המלצות ועדת השינוסקי בנושא תמלוגי הגז, עתירה למען פתיחה בחקירה פלילית של "פרשת הרפז" ועתירות נוספות. לתשלומים יש אפקט מרתיע ברור שעשוי לפגוע בנכונותם של עותרים ציבוריים לפעול להשגת סעד עבור הקבוצות המוחלשות ביותר.

הזכות לפרטיות: מערכות מידע אישי – קובעים עובדות בשטח

פילוט המאגר הביומטרי יוצא לדרך – בסוף השנה אישרה הכנסת להתחיל בפילוט המאגר הביומטרי, לאחר שהוכנסו בו תיקונים מסוימים בעקבות עתירה לבג"ץ. המאגר המתוכנן יכלול טביעות אצבע ותמונת פנים דיגיטלית של כל תושבי ישראל, ואין לו אח ורע בעולם. הוא מציב סכנה גדולה לפרטיות ולשלום הציבור, בין אם כתוצאה מדליפת המידע ובין אם בשל ניצול לרעה על ידי הרשויות. אף שבאופן רשמי תוכנן המאגר כדי להבטיח את אמינות מערך ההנפקה של תעודות הזהות, המשטרה כבר הבטיחה לעצמה זכות שימוש במידע הביומטרי.

מצלמות המעקב מתרבות, חקיקה אין עדיין: מאות מצלמות מעקב משטרטיות מוצבות במרחב הציבורי במסגרת מיזם "עיר ללא אלימות", ומספרן רק הולך וגדל. זאת, אף שמחקרים הטילו ספק גדול באשר ליעילותן של המצלמות במניעת פשיעה. השנה, קראה ועדת המדע של הכנסת להסדיר את העניין בחקיקה ראשית ולעצור את פרישת המצלמות עד לאישור הפרויקט בחקיקה של הכנסת.

הכרטיס החכם בתחבורה הציבורית: הכרטיס, הכולל מידע אישי רב, משמש גם למעקב שיטתי אחר הנוסעים מכיוון שהוא מתעד כל עלייה לאוטובוס. המידע האישי הזה נשמר במאגרים, מבלי שתובטח זכות הנוסעים לשמירה על פרטיותם. בתחילת 2012 מתחה הכנסת בחקורת חריפה על התנהלות משרד התחבורה ודרשה לבצע שינויים מפליגים בפרקטיקה הפולשנית, אולם כבר כעת, מיליוני נוסעים מחזיקים בכרטיס החכם שתוכנן ויוצר מבלי להביא בחשבון שיקולי פרטיות.

זכויות המיעוט הערבי

האפליה בתכנון נמשכת: יישובים ערבים רבים עדיין חסרים תכניות מתאר שהולמות את צרכיהם. ההתעלמות מהמאפיינים החברתיים והתרבותיים הייחודיים של היישובים הללו במסגרת הליכי התכנון נמשכת, וכך גם מדיניות הריסות בתים עיוורת המתעלמת מהמצוקה וממחדלי המדינה שדחפו ערבים רבים לבניה ללא היתר. בדוח שפורסם השנה על ידי עמותת "במקום", נבחן פרויקט של משרד הפנים שנועד לפתוח את ה"פקק" בתכנון ביישובים ערביים, המונע בנייה למגורים ולתשתיות ציבוריות. אף כי הפרויקט מבורך, בדוח נמצא כי טרם הביא לפריצת הדרך המיוחלת. גם כיום, ברבים מהיישובים הערביים אין כל אפשרות חוקית לבנות בתים למגורים, וקיים מחסור קשה בתשתיות ציבוריות ותעסוקתיות.

הדרת השפה הערבית: מקומה של השפה הערבית נפקד ממרחבים ציבוריים רבים מהמדינה, וגם במקומות בהם היא נוכחת נעשים ניסיונות למחוק אותה, בין השאר באמצעות הצעות חוק לביטול מעמדה כשפה רשמית. השנה, דחתה עיריית תל אביב-יפו הצעה להצטרף לחיפה ולעכו ולהוסיף לכיתוב שמה גם את השפה הערבית, מחשש שהדבר "יגביר את הקיטוב הלאומי"; הנהלת רכבת ישראל סירבה להוסיף ערבית למערכת הכריזה שלה, על אף הצורך הבווער, ונמצא כי למרות הוראות "ממשל זמין", רבים מאתרי האינטרנט של משרדי ממשלה זמינים בעברית בלבד, בהם אתר משרד הרווחה.

הפרת זכויות אדם בכפרים הבלתי מוכרים בנגב: בין השאר, הזכות לחינוך, לדיור, לכבוד ולשוויון. חלק מ-35 הכפרים הבלתי מוכרים, בהם מתגוררים כ-70,000 אשי, היו קיימים לפני קום המדינה; אחרים, הוקמו על ידי התושבים באזורים שאליהם הועברו על ידי הממשל הצבאי. למרות זאת, הממשלה ממשיכה לנהוג בהם ככפולשים ומתעלמת מזכויותיהם בקרקעות, כאזרחים וכמיעוט מולדת. השנה, במקביל לתוכניות הממשלה שמיעדות כפרים אלה לעקירה ולפינוי, קידמה הממשלה החלטה על הקמת יישובים יהודים חדשים בנגב, חלקם באותם אזורים שבהם קיימים בדווים שמיועדים לפינוי.

מתווה פראוור מתקדם: השנה, החלה הממשלה בקידום "תזכיר החוק להסדרת התיישבות בדואים בנגב", שמטרתו להוות תשתית חוקית ליישום "מתווה פראוור", שאושר על ידי הממשלה שנה קודם לכן. תזכיר החוק כולל מנגנון לכפיית ההסדר, הכולל סמכויות מנהליות המאפיינות למשטר חירום, תוך פגיעה בזכויות הדמוקרטיות להליך הוגן ולשוויון. בעוד שהמטרה המוצהרת של צעדים אלה היא "הסדרת" ההתיישבות, הרי שבפועל, משמעותם היא פינוי של למעלה מ-40,000 אזרחים מבתיהם לטובת ריכוזם באזור מצומצם. על האדמות שיפנו מיועדים לקום אזורי תעשייה, בסיס צבאי ואף יישובים יהודיים. רובה של הקהילה הבדווית בכפרים הבלתי מוכרים מתנגדת למתווה, ואף הקהילה הבינלאומית השמיעה את התנגדותה: במרץ 2012 קראה ועדת האו"ם לביעור האפליה הגזעית לישראל לחזור בה מהכוונה לעגן את תכנית פראוור בחוק, וביוני 2012 קרא הפרלמנט האירופי לעצור את התכנית.

אלימות משטרה קשה: בשני אירועים שונים של הריסות בתים ומסירת צווי הריסה, פעלה המשטרה ביישוב הבדווי המוכר **ביר הדאג'** באלימות קשה ביותר נגד האזרחים: בתחילת אוקטובר דיווח התושבים על שימוש באש חיה במהלך עימותים בין תושבים למשטרה, ובנובמבר דווח על שימוש אינטנסיבי בגז מדמיע ונשק לפיזור הפגנות סביב ובתוך מתחם בית הספר, נוסף על אלימות פיזית כלפי נשים, גברים ואף ילדים.

גם השנה, כמו בשנים קודמות, במקום להאיץ תוכניות בניה ולספק פתרונות דיוור, נמשכו הריסות הבתים בכפרים מוכרים ולא מוכרים בנגב, ובכלל זה מבני מגורים, מסגדים ומבנים לשימוש חקלאי.

זכויות תושבי ירושלים המזרחית

מעמדם הייחודי של תושבי ירושלים המזרחית אמור להקנות להם, על פי החוק הישראלי והחוק הבינלאומי, זכויות מלאות. בפועל, אין זה כך: תושבי ירושלים המזרחית סובלים שנים ארוכות מתת-תקצוב ומהזנחה מוחלטת של התשתיות בשכונות שלהם, כיום 78% מהם חיים מתחת לקו העוני. התנהלות המשטרה בירושלים המזרחית, אזור רווי מתחים, מאופיינת בכוחניות ובאלימות. המשטרה כלל אינה נתפשת בעיני התושבים כגוף אובייקטיבי בשירות החוק, כי אם כגורם עוין, שלעולם יעדיף את האינטרס של האוכלוסייה היהודית בעיר.

מח"ש מזניחה תלונות על אלימות שוטרים: מכמה מקרים שטופלו השנה על ידי האגודה לזכויות האזרח, עולה כי תלונות תושבי ירושלים המזרחית בדבר אלימות מופרזת של שוטרים כלפי אזרחים לא טופלו כראוי על ידי מח"ש. בחלק מהמקרים היו אלה עיכובים או רשלנות בחקירה, באחרים כלל לא נאסף מידע באופן יזום. תלונות רבות נסגרו בעילות של "היעדר עבירה" או "חוסר עניין לציבור" - אפילו כאשר היה תיעוד וידאו של אלימות קשה מאד של שוטרים שזהותם ידועה. התנהלות המשטרה ומח"ש מחזקת בקרב התושבים את התפיסה, כי אין טעם בתלונה על שוטר אלים כאשר הנפגע הוא תושב ירושלים המזרחית.

חקירת קטינים בשיטות פסולות ובאלימות: מהמידע המגיע אל האגודה לזכויות האזרח וארגוני זכויות אדם נוספים, עולה תמונה מטרידה מאוד של אלימות ושיטות חקירה פסולות של קטינים מירושלים המזרחית, בהם קטינים הנחשדים בידי אבנים. בניגוד לנהלי חוק הנוער, בירושלים המזרחית ילדים נעצרים בשעות הלילה, ילדים בני פחות מ-12 (גיל האחריות הפלילית) מעוכבים, וקטינים נחקרים ללא נוכחות הוריהם ולא על ידי חוקרי נוער. גם בעניין זה, תלונות רבות שהועברו למח"ש, נסגרו מבלי שנחקרו כראוי. השנה, האגודה הגישה למח"ש מספר עררים בנושא, ואף פנתה לראש מח"ש ולמפקד משטרת ירושלים בעניין. עד כה, טרם התקבלה תשובה.

זכויות אנשים עם מוגבלות

אשרור האמנה לזכויות אנשים עם מוגבלויות: בספטמבר 2012 אשררה ממשלת ישראל את האמנה הבינלאומית לזכויות אנשים עם מוגבלויות, צעד המטיל על רשויות המדינה חובות דוגמת הימנעות מאפליית אנשים בשל מוגבלות, הנגשת מבנים ושירותים, שילוב ילדים עם מוגבלות במערכת החינוך הרגילה ומתן אפשרות לדיור עצמאי או נתמך, לכל אדם.

נגישות: בשנים האחרונות חלה התקדמות ניכרת בתחום הנגישות לאנשים עם מוגבלויות. ביוני 2012 נכנסו לתוקף התקנות המחייבות התאמת בניינים ציבוריים לצרכי אנשים עם מוגבלויות, עם זאת, באותו חודש תוקן חוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלויות כך שנדחו המועדים המחייבים להתאמת המבנים. השנה גם פעלה תת-הוועדה העוסקת בנושא בכנסת, לקידום התקנת תקנות נגישות השירות, הכוללות הנגשה של חקירות משטרה, בתי משפט, התאמה לאנשים עם מוגבלות בתקשורת, ועם מגבלות קוגניטיביות ונפשיות.

נגישות בחינוך: בעקבות עתירה לבג"ץ, החל משנת הלימודים תשע"ג, יזכו ילדים עיוורים וכבדי ראייה לחומרי לימוד נגישים, בחינות הבגרות תהיינה נגישות והנגשת ספרי הלימוד בבריל תהיה באחריות משרד החינוך ובמימונו. בנוסף, החל מיוני 2012 יכולים הורים לילד עם מוגבלות לבצע רישום מוקדם למוסד החינוכי שבו עתיד הילד ללמוד, באופן שיאפשר למוסד לערוך התאמות פיזיות לצורך הנגשה.

הרפורמה בבריאות הנפש: בעקבות פעילות ציבורית ארוכת שנים ועתירה לבג"ץ, קיבלה ממשלת ישראל במאי 2012 החלטה היסטורית על רפורמה בשירותי בריאות הנפש. על פי ההחלטה, החל מיולי 2015 יכללו שירותי בריאות הנפש בסל שירותי הבריאות הניתנים על ידי קופות החולים, לו זכאי כל תושב במדינת ישראל. הרפורמה צפויה לשפר משמעותית את זמינות ונגישות שירותי בריאות הנפש, להפסיק את ההפרדה המלאכותית בין שירותי בריאות הנפש לכלל שירותי הבריאות ואף לסייע בניתוח הסטיגמה הנלווית לנושא.

סגירת מחלקות פסיכיאטריות פרטיות: במאי 2012, בעקבות חשיפת פרשת ההתעללות במוסד נווה יעקב הודיע מנכ"ל משרד הבריאות על סגירת מחלקות האשפוז הפסיכיאטרי הפרטיות והעברת המאושפזים לבתי חולים ציבוריים. זאת, בשל הקושי לפקח על הנעשה במוסדות המופרטות. בנוסף, הודיע המשרד על העברת אנשים הנמצאים היום במוסדות המכונים "מגורים טיפוליים" למסגרות שיקום בקהילה.

אפליה בביטוח של אנשים עם מוגבלות: השנה נעשו מספר ניסיונות להתמודד עם הבעיה. בין השאר, אושרו תקנות להקמת ועדת תלונות, לטיפול בתלונות על אפליה מצד חברות הביטוח.

הזכות לדיור

המלצות טרכטנברג בתחום הדיור אומצו, אך שינוי לא ניכר באופן: השנה, במרץ 2012 אישרה הממשלה את פרק הדיור בהמלצות ועדת טרכטנברג. אף שההמלצות אימצו את השיח החברתי, הן לא הציגו שינוי תפישה בעניין הזכות לדיור. בניגוד לדרישה מרכזית של המחאה החברתית, הן לא הטילו חובה לאפשר דיור בר השגה בכל התוכניות החדשות, אלא רק באופן חלקי ביותר, בקרקעות מדינה, שרובן אינן מצויות בערים המרכזיות; הן לא עוסקות בקושי של משפחות רבות לגייס את סכום הבסיס הנדרש לקבלת משכנתא; לא מציעות פיתרון לבעיית הדיור הציבורי; לא עוסקות כלל במניעת אפליה בדיור; לא עוסקות ברקע הייחודי למצוקת הדיור בחברה הערבית. אימוץ ההמלצות לא הביא לשיפור ניכר במצבן של משפחות מעמד הביניים, וגם לא למשפחות מעוטות הכנסה. במובנים מסוימים, הדוח אף הרע אותו.

חיסול הדיור הציבורי: מעשהו הנואש של משה סילמן, שהצית עצמו עקב מצוקת דיור קשה, הפנה את הזרקור לעבר דלדולו המתמשך של הדיור הציבורי בשני העשורים האחרונים, המתבטא בין השאר בתורים אינסופיים של זכאים לקבלת דירה בדיור הציבורי. השנה הוגשה הצעת חוק שנועדה להבטיח הקצאה של 5% מכלל הדירות שייבנו בכל פרויקט על קרקעות מדינה, לטובת דיור ציבורי. כך, תובטח הגדלת מאגר הדירות בדיור הציבורי תוך שילובו במגוון שכונות מבלי ליצור "גטאות" של עוני. ההצעה הוגשה על ידי 32 ח"כים ממגוון סיעות ואף זכתה לתמיכת שר השיכון אטיאס; ביולי 2012 החליטה ועדת השרים לענייני חקיקה כי הממשלה לא תתמוך בהצעת החוק. ערעור שהגיש השר אטיאס טרם נדון. גם ועדת טרכטנברג קיבלה את המודל הבעייתי של העדפת סיוע כספי לצורך שכירת דירה בשוק הפרטי, שאינו מוסדר או מפקח, במקום דיור ציבורי, תוך התעלמות מהמאפיינים הייחודיים שהופכים את הדיור הציבורי לחיוני עבור קבוצות מסוימות. בנוסף, הסכום שהקצתה הממשלה לתוספת הסיוע הכספי לשכירת דירה הוא בבחינת לעג לרש, ואין בו כדי לענות על מחירי הדיור הריאליים.

ביטול חוק הדיור הציבורי (זכויות רכישה) – לאחר שבמשך שנים הוקפא, השנה פעל האוצר לביטולו הסופי של החוק הצודק שנועד לאפשר לדיירים ותיקים בדיור הציבורי לרכוש את הדירות בהן התגוררו, ולתקן מעט מהעוול ההיסטורי כלפי דיירי הדיור הציבורי בשכונות מצוקה ובערי הפיתוח בפריפריה, בעיקר מקרב מזרחים. בדברי ההסבר להצעת הביטול, אף נטען כי היו אלה מבצעי מכירת הדירות של הדיור הציבורי, שהקטינו את מלאי הדירות, טענה המתעלמת מהעובדה שבמשרד השיכון הצטברו סכומים נאים ממכירת אותן דירות, ואף כי נועדו להגדלת מלאי הדיור הציבורי, בפועל, לא נעשה בהם שימוש.

דיור בר השגה – אות מתה: בשנה האחרונה נמצא כי ועדות הדיור הלאומיות (וד"לים) שיזם ראש הממשלה אינן מסייעות בקידום דיור בר השגה. בעקבות הלחץ הציבורי והמחאה החברתית, קבעה הכנסת כי הוד"לים יפעלו ליעד קרקעות לטובת דיור בר השגה. אף שמדובר בתכניות מגורים גדולות בקרקעות מדינה, במהלך תקופה של כשנה וחצי מיום שנכנס החוק לתוקף, אף תכנית לקידום דיור בר השגה לא קודמה על ידי הוד"לים, ורצון הכנסת והציבור הפך לאות מתה.

האפליה בדיור נמשכת: בתחילת 2012 נחשף כי דיירי שכונה בקריית מלאכי התחייבו שלא למכור או להשכיר דירות ליוצאי אתיופיה, ומתווכי דירות הבטיחו לדיירים פוטנציאליים שכונה ריקה מיוצאי אתיופיה. אף כי הדבר זכה לגינויים מקיר לקיר, הרשויות לא נקטו בצעדים ברורים ונחרצים נגד התופעה, והממשלה נמנעה מלתמוך בהצעת חוק האוסרת אפליה בדיור. "חוק ועדות הקבלה" שאושר ב-2011 מאפשר בפועל אפליה נגד קבוצות מיעוט ביישובים קהילתיים, תוך שימוש בנימוק של "אי התאמה חברתית" או אי התאמה למרקם החברתי, אף שביישובים אלו לא גרה אוכלוסייה בעלת אפיון ייחודי. דרך נוספת של אפליה היא שיווק של מתחמי מגורים ככאלה המיועדים לקבוצות מסוימות, כפי שעשו יזמים בעכו שהצהירו כי פרויקט מסוים נועד לציבור היהודי דתי בלבד. קביעת קריטריון בלתי ענייני ובלתי מידתי של שירות צבאי, בפרוייקטים לדיור ב"מחיר למשתכן", הופכת אותם בפועל לפרוייקטים המדירים ערבים ואנשים עם מוגבלות.

הזכות לבריאות

תוחלת החיים הגבוהה בישראל ושירותי הבריאות המתקדמים הקיימים בה מסתירים פערים עמוקים בנגישות לבריאות ובמצב הבריאות בין קבוצות שונות: תושבי הפריפריה לעומת תושבי המרכז, עניים לעומת מבוססים. בשנים האחרונות, משרד הבריאות לצמצום הפערים. בתוכנית האסטרטגית של המשרד לשנים 2011-2014 מוקדש מקום מרכזי לצמצום פערים בין המרכז לפריפריה. בין היתר, כוללים היעדים הגדלת מספר האחיות, הרופאים המומחים והתשתיות בפריפריה, וכן מתן תמריצים לקופות החולים לטובת קידום הבריאות בפריפריה. בנוסף, פעל המשרד למתן טיפולי שיניים בחינם לילדים עד גיל 12, להקמת הפקולטה לרפואה בצפת, הקמת מוקדי לילה לרפואה דחופה בפריפריה והגנשה לשונית ותרבותית של שירותי הבריאות – כל אלה, צעדים לקידום שוויון בנגישות לשירותי בריאות. למרות הצעדים החשובים, דרושה תכנית ממשלתית גדולה לצמצום פערים שתגיע בשורשי הפערים בבריאות - החינוך, ההשכלה והמצב הכלכלי.

שינוי נוסחת הקפיטציה עדיין לא קידם שוויון: הצעד החשוב מראשית 2011, נועד לקדם את השוויון באמצעות מתן תמריצים לקופות החולים לטובת שיפור השירות שלהן בפריפריה. הנוסחה המתוקנת כללה התייחסות למגדר ואף למיקום גיאוגרפי של המבוטח. כעת, במלאת שנתיים לשינוי, נראה כי דרושים תיקונים מהותיים על מנת להבטיח כי שינוי הנוסחה אכן יקדם את השוויון בשירותי הבריאות, בהם קביעת סנקציות שליליות, בדיקות ביצוע, והכנסת מדדים חברתיים-כלכליים.

שינוי מבחני התמיכה – בקריטריונים למימון מוסדות בריאות שפרסם משרד הבריאות לשנת 2012, יש דגש על הרחבת השירותים באזורי פריפריה גיאוגרפית וחברתית. למרות שהמימון מסתכם בסכומים נמוכים יחסית, זו דוגמה מצוינת לעידוד אפקטיבי של השקעות בפריפריה, ויש לקוות כי השימוש במודל יורחב.

קביעת סטנדרט ברור לזמן ומרחק סבירים: "הסדרי הבחירה" הם ההסכמים של קופות החולים עם נותני שירותי בריאות – בתי חולים, מכונים, רופאים פרטיים ועוד – אשר קובעים אילו שירותים יהיו נגישים למבוטחים ואת יכולת הבחירה של המבוטח בין אלטרנטיבות. לעתים, בשל אינטרסים כלכליים של הקופות, נוצר מצב בו מבוטחים, בעיקר בפריפריה, מופנים לקבלת שירות במרחק בלתי סביר מאזור מגוריהם או ממתנים זמן רב לטיפול. אחרי ניסיונות ממושכים של ארגוני זכויות אדם לשנות את המצב, ביוני 2011 פרסם משרד הבריאות חוזר מנכ"ל אשר שיפר את הבחירה בבתי חולים אך לא קבע סטנדרט ברור שיחייב את הקופות לספק שירותים במרחק וזמן סבירים ומוגדרים.

מאבקים והצלחות בצמצום הזיהום בפריפריה: ישנו פער ברור בין המרכז לפריפריה בשיעורי החשיפה לזיהומים סביבתיים. מתקנים מזהמים רבים ממוקמים בפריפריה בסמיכות לריכוזי אוכלוסייה, דבר הגורם לתחלואה מוגברת של תושבים באזורים אלה. הקואליציה לבריאות הציבור, מלווה בתקופה האחרונה מספר מאבקים של תושבים בפריפריה על זכותם לסביבה נקייה ולבריאות, בין השאר בערד ובאזור ואדי ערה. השנה, לאחר מאבק תושבים מעפולה במפגעי ריח ממפעל סמוך, פחת הזיהום במידה משמעותית.

הזכות למים

מים אינם רק מצרך כי אם משאב הכרחי שבלעדיו אין חיים. הזכות למים היא זכות יסוד הנגזרת מהזכות לחיים, הזכות לכבוד והזכות לבריאות. למרות זאת, מדיניות הממשלה נוהגת במים כבמוצר צריכה.

ברפורמה במשק המים מ-2012 נקבע כי מחירי המים ישקפו את עלות אספקתם, וכי הסבסוד הממשלתי יבוטל. כתוצאה מכך עלו תעריפי המים בעשרות אחוזים. למרות זאת, לא נקבעו כל הנחות או מנגנונים להפחתת חובות למעוטי יכולת. פעמים רבות, תאגידי המים מנתקים את מי שלא עמדו בתשלומים, מבלי להתחשב במצבים סוציאליים חריגים. למעשה, רשת הביטחון שהעניקה המדינה לתושבים באספקת המים המים, בוטלה.

דוח חריף של מבקר המדינה: בדוח מאוקטובר 2012 מתח המבקר ביקורת חריפה על מדיניות הממשלה בתחום המים. בין השאר, הוא קובע כי נפלו ליקויים קשים בתהליך קביעת תעריפי המים לצרכן הפרטי, וכי למחירים שהוא משלם נלוו עלויות "שלא ממך העניין", נוסף על עלויות המים. המבקר המליץ לבצע עבודת מטה תבחן את הצרכים של האוכלוסיות החלשות והדרכים לסייע להן, נוסף על אוכלוסיית הנכים ובעלי המוגבלויות.

הקלה נקודתית ולא מספקת: במרץ 2012 הודיע משרד האוצר על הקצבת כ-42 מיליון ש"ח לטובת הגדלת מכסת המים לאנשים עם מוגבלות בשיעור של 100 אחוזי נכות. ההטבה אינה מטפלת בצרכים של אוכלוסיות אחרות, ומעניקה סיוע מאוד מצומצם, ואינו מספק גם לאוכלוסיית הנכים.

הממשלה לא תומכת בהצעת חוק להסדרת הנחות במים למעוטי יכולת: בהצעת החוק, שניסחה האגודה לזכויות האזרח, הוצע לקבוע תעריף מים מופחת למקבלי קצבאות, לאנשים שהכנסותיהם נמוכות ולאנשים שנזקקים לכמות גדולה של מים בשל מצב בריאותם. ביוני 2012 החליטה ועדת השרים לענייני חקיקה כי הממשלה לא תתמוך בחוק.

עדכון כללי ניתוק המים – שיפור מסוים, תוצאה לא מספקת: ביוני 2012 ניסחה מועצת המים כללים חדשים לעניין ניתוק או צמצום שירותי המים לחייבים. הכללים, אותם אמורה הכנסת לאשר, כוללים שיפורים מסוימים דוגמת הגברת חובת ההתראה, התחשבות במצב הרפואי והכלכלי של החייב ואפשרות להשיג על החלטת הניתוק. לצד זאת, הם עדיין סובלים מליקויים, דוגמת האפשרות לנתק חייבים לתקופה בלתי מוגבלת, ללא אספקת מים מינימאלית, היעדר אמות מידה ברורות באשר להגדרה של יכולת כלכלית, חוסר בהירות באשר לפרוצדורת קבלת ההנחות והיעדר כללים ברורים להסדרת תשלומי חוב.

זכויות האדם בשטחים

בשנים האחרונות הוקל משמעותית חופש התנועה של הפלסטינים בגדה: חסימות דרכים נפתחו, בכבישים מסוימים הותרה מחדש תנועת פלסטינים. באוגוסט 2012, לרגל עיד אלפטר, ניתנו לראשונה מזה שנים רבות אישורי כניסה לישראל לעשרות אלפי פלסטינים. רבים מהם ביקרו בחוף הים. השנה, הודיע צה"ל גם על הסרת מגבלות התנועה בין בקעת הירדן לשאר הגדה. מגבלות תנועה חמורות קיימות עדיין בתוך העיר חברון וגם על כניסת פלסטינים למרחב התפר שממערב לגדר ההפרדה.

בעזה השתפר המצב בעקבות פתיחת מעבר רפיח למצרים, ולאחר הפסקת האש בנובמבר 2012 ניתנו הקלות נוספות בסגר. נמשכות ההגבלות על הכנסת חומרי בניין לרצועה, על ייצוא של תוצרת חקלאית ממנה ועל תנועת אנשים בין עזה לגדה.

מיסוד ה"נורמליות" של התמשכות הכיבוש

בשנה החולפת בלטו במיוחד תהליכים ויזמות חקיקה שמטרתם להאיץ את ה"סיפוח דה-פקטו" של השטחים הכבושים לישראל. זאת, אף שעל פי הדין הבין-לאומי הכנסת כלל לא מוסמכת לחוקק חוקים בשטח הכבוש. כך מתחזקת המגמה של השנים האחרונות, ולפיה יש בשטחים שתי מערכות חוק: האחת – ישראלית-אזרחית, ליהודים המתגוררים בהתנחלויות, והשנייה – צבאית, לפלסטינים.

הצעת חוק איסור הפליה מחמת מקום מגורים: ביולי 2012 אושרה בועדת הכלכלה של הכנסת הצעה ראויה לתיקון חוק איסור הפליה, המבקשת להוסיף לעילות האפליה את מקום המגורים. אולם

לפי הצעת החוק, "מקום מגורים" כולל בשטח המדינה גם את השטחים הכבושים. הניסיון "להשוות" בין השטחים לישראל פסול מעיקרו. למרבה האירוניה, הצעת החוק תגביר למעשה את האפליה על בסיס לאום בשטחים הכבושים, מעצם החלטה רק על האזרחים הישראלים שם ולטובתם בלבד.

חוק ההסדרה / החוק להכשרת מאחזים: שתי הצעות החוק להסדרת מאחזים שנבנו על קרקע פלסטינית פרטית הוגשו בנובמבר 2011 לצד שורה של הצעות חוק דומות שלכולן מטרה אחת – להכשיר בדיעבד בנייה לא מורשית על קרקע פרטית בשטחים, תוך החרמתה מבעליה הפלסטינים ותמורת פיצוי כספי. בשל לחץ ציבורי ובינלאומי נאלץ ראש הממשלה להטיל וטו על הצעות החוק והן נפלו ביוני 2012. ה"פיצוי" על הפלתן היה ההסדר של הממשלה בעניין שכונת האולפנה ובניית 851 יחידות דיור בהתנחלויות בגדה.

אין כיבוש – מסקנות ועדת לוי: הוועדה בראשות השופט העליון בדימוס אדמונד לוי הוקמה על ידי הממשלה בתחילת 2012 במטרה לייעץ לממשלה ולסייע בהסדרת מעמדם של המאחזים הבלתי חוקיים בגדה המערבית. עצם מינוי הוועדה, מבטא "נרמול" של ההתנחלויות, שכולן אינן חוקיות על פי הדין הבינלאומי. ביוני 2012 פרסמה הוועדה את מסקנותיה וקבעה, בין השאר, כי שטחי הגדה אינם כבושים, וכי אין מניעה שאזרחי ישראל היהודים יתנחלו בהם. בנוסף, המליצה להסדיר את מעמדם של הרוב המכריע של המאחזים הבלתי חוקיים ולהקל על הליכי רכישת קרקע ותכנון לישראלים ביהודה ושומרון. הממשלה טרם אימצה את מסקנות הוועדה, ועל פי הפרסומים החליט ראש הממשלה "לקבור" את הדוח מחשש להשלכות בינלאומיות.

דחיקת רגליהם של הפלסטינים משטח C

שטח C, הנמצא בשליטה ביטחונית ואזרחית של ישראל, מהווה כ-60% משטח הגדה. גרים בו כ-150,000 פלסטינים, ובו שוכנות כל ההתנחלויות. בשטח זה נוקטת ישראל בפרקטיקות שונות המקשות מאוד את חייהם של התושבים הפלסטינים, בהן: מניעת תכנון של כפרים פלסטיניים ואכיפה מפלה של חוקי התכנון והבנייה; סגירת שטחים על ידי הגדרתם כשטחי אש או כשמורות טבע; הריסת בורות מים והחרמת עוקבי מים, ועוד. בכך מפרה ישראל את כללי המשפט הבין-לאומי ואת החובות המוטלות עליה ככוח הכובש בגדה המערבית, ובראשן החובה לדאוג לטובתה של האוכלוסייה המקומית ולכבד את אורחות חייה.

שתי מערכות תכנון נפרדות: בשטח C ישנן שתי מערכות תכנון ואכיפה - אחת למתנחלים ואחרת לפלסטינים. למרבית ההתנחלויות יש תוכניות מתאר מפורטות המאפשרות בנייה, הקמת מבני ציבור והתרחבות עתידית. לכפרים וליישובים פלסטיניים רבים באזור C אין תכנון ולו מזערי, אף אם הם קיימים זה עשרות שנים.

הכרזה על אזרחי מגורים כעל "שטח אש": השנה, בעקבות עתירה לבג"ץ, הודיעה הפרקליטות כי תחום האימונים באש חיה בשטח אש 918 שבדרום הר חברון יצומצם ותושבי ארבעה כפרים פלסטיניים מתוך ה-12, שנמצאים בשטח האש, יוכלו להמשיך "לשהות" בשטח. כ-1000 תושביהם של יתר הכפרים צפויים לגירוש מבתיהם.

הריסת בורות מים – רבים מהפלסטינים המתגוררים בגדה המערבית סובלים ממחסור במים, והם תלויים בבורות מים. למחסור זה השלכות קשות על תנאי החיים שלהם ועל זכויותיהם לבריאות, לפרנסה ולקיום בכבוד. השנה, מינואר עד אמצע אוקטובר 2012 נהרסו 26 בורות מים. בניגוד לחוקי התכנון והבנייה, פקחי המינהל האזרחי הורסים את הבורות באופן שמוציא אותם מכלל שימוש. הריסת הבורות הופכת את חיי התושבים לבלתי נסבלים, ולעתים מובילה לעזיבת האזור.